

PARGAS
SKÄRGÅRDSSTADEN

PARAINEN
SAARISTOKAUPUNKI

Handlingsplan mot mobbning
Kiusaamisen vastainen toimintasuunnitelma
2018

Innehållsförteckning/ Sisällysluettelo

Handlingsplan mot mobbning	2
Inledning	2
Vår gemensamma syn på mobbning	2
Hur kan vi förebygga mobbning?	3
Vad kan vi göra vid mobbning?.....	4
Samarbete med hemmen	5
Utvärdering	5
Kiusaamisen vastainen toimintasuunnitelma	6
Johdanto	6
Yhteinen näkemyksemme kiusaamisesta.....	6
Miten ennaltaehkäisemme kiusaamista?	7
Miten toimimme kiusaamistilanteissa?.....	8
Yhteistyö kodin kanssa	9
Arviointi.....	9
Källor/ Lähteet	10
Litteraturlists/ Kirjallisuus	10

Handlingsplan mot mobbning

Inledning

Tidigare undersökningar om mobbning och motsvarande beteendemönster visar att mobbning förekommer även hos barn under skolåldern. Tidigt inlärd beteendemodeller följer med barnet långt fram i livet. Därmed har småbarnspedagogiken och förskolan en ytterst viktig roll både i förebyggandet av och tidigt ingripande i mobbning. Enligt Lagen om grundläggande utbildning (1998), vilken även omfattar förskoleundervisning, och de nationella grunderna för planen för småbarnspedagogik (2018) accepteras inte mobbning i någon form.

Dokumentet förpliktar anordnare av utbildning och småbarnspedagogik att jobba för barnens helhetsmässiga välbefinnande och trygghet. För att kunna garantera detta bör personalen jobba målmedvetet med att identifiera och förebygga mobbning samt systematiskt ingripa genast då mobbning upptäcks.

Som stöd och ett konkret verktyg i personalens agerande mot mobbning används Pargas stads handlingsplan mot mobbning. I handlingsplanen fastställs stadens syn på mobbning och de gemensamma riktlinjerna för förebyggande av och ingripande i mobbning. Med denna handlingsplan som grund utvecklar varje enhet sedan sin egen handlingsplan där enhetens behov tas i beaktande. I enhetens egen handlingsplan antecknas riktlinjer för hur enskilda mobbningsfall ska hanteras. Enhetens handlingsplan bör utvärderas och uppdateras regelbundet, för att garantera att planen hålls uppdaterad i förhållande till verkligheten.

Vår gemensamma syn på mobbning

I vardagen inom småbarnspedagogiken/ förskolan och i barnens interaktion uppkommer dagligen olika konfliktsituationer. Detta är en naturlig och viktig del av barnens övning i sociala färdigheter. Det är dock viktigt att kunna skilja en konfliktsituation från mobbning. Mobbning är ett svårdefinierat begrepp. Det är mångfacetterat och påverkas ofta av individuella upplevelser. Enligt en allmänt godkänd definition av mobbning som begrepp ingår ändå vissa typiska drag. Mobbning innebär att en eller flera personer utsätts för kränkande handlingar i ett negativt syfte. Ofta råder det även en obalans i maktförhållandet mellan parterna, vilket innebär att den utsatte har svårt att försvara sig. Ofta anser man även att mobbning är handlingar som upprepas relativt regelbundet, under en längre tid och att detta skiljer mobbning från vanliga konfliktsituationer. Här kan dock en olikhet urskiljas i mobbning som sker bland småbarn. Då saknas ofta kontinuiteten i mobbningen och mobbningen kan alltså också

vara kortvarig. Ju yngre barn det är fråga om, desto vanligare är det att mobbningen sker även omedvetet och att den är situationsbunden.

Mobbning kan indelas i fysisk, psykisk och verbal mobbning. Det är ofta relativt lätt att märka om någon blir utsatt för fysisk mobbning, då det kan vara frågan om t.ex. slag, sparkar eller knuffar. Psykisk mobbning tar sig ofta uttryck i någon typ av isolering, t.ex. att den utsatte lämnas utanför gruppen. Psykisk mobbning är ofta svårast att lägga märke till. Verbal mobbning är enligt undersökningar den allra vanligaste typen av mobbning på daghem, det kan vara fråga om t.ex. öknamn eller elaka kommentarer.

Ingen form av mobbning ska under några som helst omständigheter accepteras och det är viktigt att vi redan inom småbarnspedagogiken och förskolan jobbar aktivt för att förebygga alla former av mobbning.

Hur kan vi förebygga mobbning?

Det viktigaste i arbetet mot mobbning inom småbarnspedagogiken och förskolan är förebyggandet av mobbning. I fokus för det förebyggande arbetet är stämningen i barngruppen, barnets upplevelse av trygghet och samhörighet, samt barnets delaktighet i gruppen. Den vuxnas roll i förebyggande av mobbning är väsentlig. Utgångspunkten för en trygg stämning som uppmuntrar till prosocialt beteende är ett varmt, empatiskt och respektfullt samspel mellan barn och vuxna. Pargas stad använder samspeletsprogrammet Vägledande samspel/ ICDP, vilket syftar till att skapa och upprätthålla goda relationer mellan omsorgsgivare och barn. Programmet har som mål att främja de vuxnas psykosociala kompetens i samspelet med barnet. Syftet är att öka vår förmåga att förstå och respektera varandra genom att utveckla lyhördhet och empati. Den vuxnas äkta närvaro och sättet att svara på barnens initiativ berättar för barnen att de är viktiga och att deras åsikter är värdefulla; då behöver barn inte ta till negativa medel för att få uppmärksamhet.

Värdegrunden bör kontinuerligt synas i den dagliga verksamheten. Inom personalen bör man regelbundet föra gemensamma diskussioner kring den egna värdegrunden. Detta diskuteras även med barnen.

Eftersom mobbning bland yngre barn kan förekomma sporadiskt och situationsbundet kan den vuxna ofta ingripa i situationen omedelbart, genom att vara närvarande i barns lekar och andra aktiviteter innan problemen blir större. Den vuxna kan även hjälpa barnen att hitta alternativa lösningar i situationen.

Också stämningen i arbetsgemenskapen spelar en stor roll. Sättet de vuxna behandlar varandra på och hur de talar med varandra fungerar som modell för barnen. Därför är det viktigt att personalen aktivt reflekterar över sina attityder och handlingar både som individer och i grupp, för att kunna ge en bra modell åt barnen.

Föräldrarnas roll och ansvar med tanke på stämning i gruppen är också en viktig del av det förebyggande arbetet. Alla vuxna i barnets närhet fungerar som modeller för barnet. Därför är det även viktigt att föräldrarna uppmuntras att aktivt reflektera över hur de betar sig, hur man talar till och om varandra samt överlag behandlar och bemöter människor. Speciellt viktigt är hur föräldrarna väljer att uttrycka sig för sitt eget barn om andra barn.

Personalen ska även se till att man i barngruppen övar färdigheter som är viktiga för socialt umgänge. Självreglering och kontroll av aggressioner samt empati och färdighet att känna igen egna och andras känslor är exempel på färdigheter som förebygger mobbning. Det är också viktigt att satsa på gruppdyamik och samhörighet och att förstärka barns delaktighet t.ex. med hjälp av olika gruppövningar och lekar eller temaveckor. En annan möjlighet att jobba med förebyggande arbete mot mobbning och att utveckla samspels- och kompisfärdigheter är att utnyttja färdigt utarbetade material och program, t.ex. Kompisväskan (Folkhälsan 2014) eller Kompiskonst (2017).

Vad kan vi göra vid mobbning?

Om mobbning ändå förekommer, bör hela personalen ha en gemensam uppfattning om hur situationen ska åtgärdas. Då man ingriper i mobbning och utreder situationen bör man följa en konsekvent struktur med fokus på säkerhet och rättvisa.

En viktig utgångspunkt är att omedelbart reda ut situationen med parterna i lugn och ro och under ledning av en vuxen. För att undvika onödiga känslor av skam eller kränkning är det bra att utreda situationen skilt från resten av gruppen. Det är viktigt att den vuxna lyssnar på barnen då de berättar om det som skett och vid behov hjälper barnen att klä sina känslor i ord och föra fram sin synpunkt. Det är viktigt att tydligt framföra till den som mobbat att mobbning inte accepteras. Den vuxna ska dock aldrig "predika" eller rikta beskyllningar mot barnets karaktär eller personliga egenskaper.

Då man utreder mobbning är målet att framför allt finna en lösning och att förbättra samspelet mellan parterna, därför är det viktigt att försöka få barnet som mobbat att förstå att hen har gjort fel och att ge möjlighet att gottgöra det som hen gjort. Det är även mycket viktigt att undvika att stämpla barnen som *mobbare* eller *mobbad*, och att använda dessa termer då man reder ut mobbningsituationer med barnen är inte ändamålsenligt. Forskning visar att straff och disciplinära medel inte är den rätta

lösningen vid mobbning, utan att de tvärtom försämrar barnens ömsesidiga samspel ytterligare och till och med kan öka aggressioner och mobbning (Repo, 2013). Däremot är det viktigt att stödja det positiva samspelet och eventuellt göra ändringar i pedagogiska arrangemang. Det är viktigt att följa upp situationen och observera hur situationen utvecklas i gruppen efter att man ingripit i mobbning.

Samarbete med hemmen

Eftersom föräldrarna är de primära uppfostrarna och experterna på sina barn, är betydelsen av samarbetet mellan daghems-/ förskoleenheten och familjerna mycket stor också i arbetet mot mobbning. Samarbetet är viktigt redan vid förebyggandet av mobbning. Det är viktigt att dagvården/ förskolan och hemmen har en gemensam syn på mobbning. Därför skulle det vara bra att involvera föräldrarna i det förebyggande arbetet redan från början och att tillsammans arbeta för gruppens bästa. Föräldrarna kunde delta t.ex. då barnen övar färdigheter som är viktiga med tanke på socialt umgänge genom att barnen får uppgifter som de ska göra hemma tillsammans med föräldrarna. Det är bra att också gå igenom handlingsplanen mot mobbning t.ex. på en föräldrakväll i början av verksamhetsperioden så att föräldrarna vet vilka konkreta åtgärder man på enheten vidtar för att förebygga mobbning.

Samarbetet med föräldrarna är viktigt också i fall då det redan förekommer någon form av mobbning. Även om mobbningen utreds på enheten, bör även föräldrarna till berörda barn informeras. Då föräldrarna får veta vad som hänt och vad man gjort för att reda ut situationen, kan de bättre ta upp ärendet med sitt barn hemma. Personalen ska reservera tillräckligt med tid för att ta upp situationen även med föräldrarna.

Utvärdering

- Handlingsplanen utvärderas och uppdateras (t.ex.) varje höst
- Vad är situationen i gruppen för tillfället?
- Den gemensamma planen för hela verksamhetsenheten delas ut till föräldrarna.
- Planen finns även i introduktionsmappen för nyanställda.

Kiusaamisen vastainen toimintasuunnitelma

Johdanto

Aiemmat tutkimukset kiusaamisesta ja sen kaltaisesta käytöksestä osoittavat, että sitä esiintyy jo lapsilla ennen kouluikää, ja varhain opitut käytösmallit siirtyvät lasten mukana myös myöhempiin elämänvaiheisiin. Näin ollen varhaiskasvatuksella onkin elintärkeä rooli kiusaamisen ennaltaehkäisyssä ja sen aikaisessa kitkemisessä. Perusopetuslaki (1998), jonka piiriin myös esiopetus kuuluu, sekä varhaiskasvatuksen järjestämistä ohjaavat valtakunnalliset varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018) eivät hyväksy kiusaamista missään muodossa, ja velvoittavat opetuksen ja varhaiskasvatuksen järjestäjiä huolehtimaan lasten kokonaisvaltaisesta hyvinvoinnista ja turvallisuudesta. Tämän takaamiseksi tulee henkilökunnan osata tunnistaa kiusaaminen ja ennaltaehkäistä sitä määrätietoisesti, sekä kiusaamisen ilmetessä puuttua siihen systemaattisesti.

Tukena ja konkreettisenä työvälineenä henkilökunnan tekemässä kiusaamisen vastaisessa työssä toimii Paraisten kaupungin kiusaamisen vastainen toimintasuunnitelma. Toimintasuunnitelmassa määritellään kaupungin näkemys kiusaamisesta sekä yhteiset linjaukset kiusaamisen ennaltaehkäisyyn ja siihen puuttumiseen. Kaupungin toimintasuunnitelman pohjalta jokainen yksikkö työstää oman versionsa, jossa otetaan huomioon yksikkökohtaiset erityistarpeet ja johon kirjataan toimintaperiaatteet yksittäisiin kiusaamistapauksiin. Yksikön toimintasuunnitelmaa tulee arvioida ja päivittää säännöllisesti, jotta kirjattu suunnitelma pysyy ajan tasalla todellisuuden kanssa.

Yhteinen näkemyksemme kiusaamisesta

Päiväkodin ja esiopetuksen arjessa, lasten keskinäisessä vuorovaikutuksessa tapahtuu päivittäin erilaisia konfliktitilanteita, jotka ovat luonnollinen ja tärkeäkin osa sosiaalisten taitojen harjoittelua. On kuitenkin tärkeää erottaa tavallinen konfliktitilanne kiusaamisesta. Kiusaaminen käsitteenä on vaikeasti määriteltävä ja moniulotteinen, sekä usein yksilöllisillä kokemuksilla värittyä.

Yleisesti hyväksytyyn käsityksen mukaan kiusaaminen pitää sisällään tiettyjä ominaispiirteitä. Kiusaaminen on yhteen tai useampaan henkilöön kohdistuvaa loukkaavaa toimintaa, jolla on negatiivinen tarkoitusperä. Kiusaamistilanteessa vallitsee myös usein epätasapaino osapuolten välisessä valtasuhteessa, mikä tarkoittaa, että kiusatun on syytä tai toisesta vaikea puolustautua kiusaamiselta. Kiusaamisen ajatellaan olevan myös suhteellisen säännöllistä ja pidemmällä aikavälillä toistuvaa toimintaa, mikä erottaa sen tavallisista konfliktitilanteista. Tässä kohtaa on kuitenkin

huomattavissa eroavaisuutta pienten lasten keskuudessa tapahtuvassa kiusaamisessa, josta näyttää usein puuttuvan jatkuvuus, ja kiusaaminen voi olla lyhytaikaistakin. Mitä pienemmistä lapsista on kyse, myös sitä enemmän tiedostamatonta ja tilannesidonnaista kiusaaminen voi olla.

Kiusaaminen voi olla niin fyysistä, psyykkistä kuin verbaalistakin. Fyysinen kiusaaminen on melko helposti huomattavissa, sillä se voi olla esimerkiksi lyömistä, potkimista tai tönimistä. Psyykkisessä kiusaamisessa on usein kyse eristämisestä jossain muodossa, esimerkiksi ryhmän ulkopuolelle jättäminen. Psyykinen kiusaaminen on usein myös vaikeammin havaittavissa. Verbaalinen kiusaaminen on tutkimusten mukaan yleisin kiusaamisen muoto päiväkodeissa ja se voi pitää sisällään esimerkiksi nimittelyä ja ilkeää kommentointia. Kiusaaminen ei missään muodossa eikä missään olosuhteissa ole hyväksyttävää, ja sen esiintymisen vastustamiseksi tulee jo varhaiskasvatuksessa aktiivisesti tehdä töitä.

Miten ennaltaehkäisemme kiusaamista?

Varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen tärkein tehtävä kiusaamisen vastaisessa työssä on kiusaamisen ennaltaehkäiseminen. Kiusaamisen ennaltaehkäisyssä avainrooleissa ovat lapsiryhmässä vallitseva ilmapiiri, turvallisuus ja yhteenkuuluvuus sekä lasten osallisuus. Aikuisen rooli kiusaamisen ennaltaehkäisyssä on oleellinen. Lähtökohtana turvalliselle ja prososiaaliseen käyttäytymiseen kannustavalle ilmapiirille on lämmin, empaattinen ja kunnioittava vuorovaikutus lasten ja aikuisten välillä. Paraisilla on käytössä ICDP Kannustava vuorovaikutus -ohjelma, jolla pyritään edistämään aikuisten psykososiaalista kompetenssia vuorovaikutuksessa lasten kanssa. ICDP –ohjelman tavoitteena on sensitiivisyyttä ja empatiaa kehittämällä luoda ja ylläpitää hyvää vuorovaikutussuhdetta kasvattajan ja lapsen välillä.

Aikuisen aito läsnäolo ja lasten aloitteisiin vastaaminen viestivät lapsille, että he ovat tärkeitä ja heidän mielipiteensä ovat arvokkaita eivätkä he tarvitse negatiivisia keinoja huomion saamiseksi. Koska pienillä lapsilla kiusaaminen saattaa olla satunnaista ja tilannesidonnaista, pystyy aikuinen läsnäolollaan leikeissä ja lasten muussa toiminnassa ehkäisemään kiusaamista konkreettisesti puuttumalla konfliktitilanteisiin välittömästi ennen kuin ne kehittyvät suuremmiksi, sekä auttamalla lapsia löytämään vaihtoehtoisia ratkaisukeinoja.

Kaikilla pitäisi olla yhteinen arvopohja joka näkyy arjen toiminnassa. Henkilökunnan on keskusteltava säännöllisesti yhteisestä arvopohjasta. Arvokeskustelut käydään myös lasten kanssa.

Myös työyhteisössä vallitsevalla ilmapiirillä on merkityksensä. Se miten aikuiset kohtelevat toisiaan, ja millä tavalla he puhuvat toisilleen, toimii käyttäytymismallina myös lapsille. Onkin tärkeää, että

henkilökunta aktiivisesti reflektoi omia asenteitaan ja toimintaansa, sekä yksilötasolla että yhteisesti, osatakseen näyttää oikeanlaista mallia lapsille.

Ryhmähengen kannalta myös vanhempien roolilla ja vastuulla on tärkeä osa ehkäisevässä työssä. Kaikki lasta lähellä olevat aikuiset toimivat lapsen malleina. Tämän takia on tärkeää, että vanhempia kannustetaan aktiivisesti pohtimaan omaa käyttäytymistään, miten he puhuvat toisilleen ja toisistaan sekä miten he ylipäättään käsittelevät ja kohtaavat toisia ihmisiä. Erityisen tärkeää on se, miten vanhemmat puhuvat muista lapsista omille lapsilleen.

Henkilökunnan tulee myös pitää huolta siitä, että lapsiryhmässä harjoitellaan yhdessä säännöllisesti sosiaaliselle kanssakäymiselle tärkeitä valmiuksia ja taitoja, joiden hallitseminen ehkäisee kiusaamista. Tällaisia ovat esimerkiksi itsesäätely ja aggression hallinta sekä empatia ja tunnetaidot. Tärkeää on myös ryhädynamiikkaan ja yhteenkuuluvuuteen panostaminen sekä lasten osallisuuden vahvistaminen esimerkiksi erilaisilla yhteistyöharjoituksilla ja -leikeillä tai teemaviikoilla. Hyvä mahdollisuus on myös kiusaamisen ennaltaehkäisemiseen ja vuorovaikutus- ja ryhmätaitojen kehittämiseen suunniteltujen ohjelmien ja oppaiden hyödyntäminen, esimerkiksi Kompisväskan (Folkhälsan 2014) tai Kaveritaitoja (Folkhälsan 2017).

Miten toimimme kiusaamistilanteissa?

Jos kiusaamista kuitenkin esiintyy, tulee koko henkilökunnalla olla yhtenevä näkemys siitä, miten tilanteessa toimitaan. Kiusaamistilanteisiin puuttumisen ja tilanteiden selvittämisen tulee tapahtua johdonmukaisen struktuurin mukaisesti, jossa keskiössä ovat turvallisuus ja oikeudenmukaisuus.

Tärkeä lähtökohta on tilanteen välitön selvittäminen rauhassa asianomaisten kanssa, aikuisen johdolla. Ylimääräisen häpeän ja loukatuksi tulemisen tunteen välttämiseksi on syytä selvittää tilanne rauhassa muulta ryhmältä. Aikuisen on tärkeää todella kuunnella lapsia ja heidän kokemuksiaan tapahtuneesta, ja mahdollisesti auttaa heitä sanoittamaan tunteensa ja tuomaan oma näkökulmansa esille. Kiusaajalle tulee välittää selkeä viesti, että kyseinen käytös ei ole hyväksyttyä, kuitenkaan saarnaamatta tai kohdistamatta syytöksiä kiusaajan luonteeseen tai persoonallisiin ominaisuuksiin. Äärimmäisen tärkeää on välttää lasten leimaamista *kiusaajiksi* ja *kiusatuiksi*, ja kyseisten termien käyttäminen lasten kanssa tilanteita selvitettäessä ei välttämättä olekaan tarkoituksenmukaista.

Tavoitteena kiusaamistilanteen selvittämisessä on ennen kaikkea ratkaisun löytäminen ja vuorovaikutuksen parantaminen, ja siksi on tärkeää pyrkiä saamaan kiusaaja ymmärtämään tekonsa vääräys ja antaa hänelle mahdollisuus hyvittää tekonsa. Tutkimukset osoittavatkin, että rankaiseminen ja kurinpito kiusaamistilanteiden ratkaisukeinoina eivät tuo parannusta, vaan heikentää lapsen

vuorovaikutusta entisestään ja saattaa ruokkia aggressioita ja kiusaamista (Repo, 2013). Sen sijaan on tärkeää tukea positiivista vuorovaikutusta ja tehdä mahdollisia muutoksia pedagogisiin järjestelyihin. Seuranta ja tilanteen kehittymisen havainnointi ryhmässä on tärkeää kiusaamiseen puuttumisen jälkeen.

Yhteistyö kodin kanssa

Koska vanhemmat ovat lapsensa ensisijaisia kasvattajia ja asiantuntijoita, on päiväkodin/esiopetusyksikön ja perheiden välisen yhteistyön merkitys myös kiusaamisen vastaisessa työssä kiistaton. Yhteistyö korostuu jo ennaltaehkäisemisen vaiheessa. On tärkeää, että päivähoitossa/esiopetuksessa ja kodeissa vallitsee yhteinen näkemys kiusaamisesta. Olisikin hyvä saada vanhemmat mukaan kiusaamisen ennaltaehkäisemiseen jo alusta alkaen, ja yhdessä työskennellä ryhmän yhteiseksi hyväksi. Vanhempia voi osallistaa esimerkiksi harjoiteltaessa sosiaaliselle kanssakäymiselle tärkeitä taitoja antamalla lapsille kotitehtäviä yhdessä vanhempien kanssa tehtäväksi. Kiusaamisen vastainen toimintasuunnitelma on myös hyvä käydä läpi esimerkiksi vanhempainillassa toimintakauden alussa, jotta vanhemmat tietävät mitä konkreettisia toimia yksikössä tehdään kiusaamisen vastustamiseksi.

Yhteistyö vanhempien kanssa on tärkeää myös silloin, jos kiusaamista ilmenee. Vaikka kiusaamistilanne käydään tarkasti läpi ja selvitetään siihen osallistuneiden lasten kanssa, tulee heidän vanhempiaan informoida tapahtuneesta. Kun vanhemmat tietävät tarkalleen, mitä on tapahtunut ja miten tilanne on selvitetty, pystyvät he paremmin käsittelemään asiaa lapsen kanssa kotona. Henkilökunnan on varattava tarpeeksi aikaa asian käsittelyyn vanhempien kanssa.

Arviointi

- Toimintasuunnitelma arvioidaan ja päivitetään (esim.) joka syksy
- Ryhmän tilanne tällä hetkellä?
- Koko toimintayksikön yhteinen suunnitelma jaetaan vanhemmille.
- Suunnitelma löytyy uusille työntekijöille myös perehdytyskansiosta

Källor/ Lähteet

Folkhälsan (2014) Kompisväskan. Tillgänglig:

<http://www.folkhalsan.fi/startside/Var-verksamhet/Barn--familj/Daghem/Daghem-utan-mobbning/-Kompisvaskan-/>

Folkhälsan (2017) Kaveritaitoja. Tillgänglig: <https://www.folkhalsan.fi/fi/lapset/ammattilaisille/anti-mobbning/kompiskonst/>

Hundeide Karsten (2011) Vägledande samspel i praktiken.

Hundeide Karsten (2017) Kannustava vuorovaikutus käytännössä.

ICDP International child development programme. Tillgänglig: <http://icdp.fi/vagledande-samspel/>

Opetushallitus (2016) Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet

Perusopetuslaki (1998/628)

Repo, Laura (2013)) Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy. Juva: Bookwell Oy.

Litteraturtips/ Kirjallisuus

Stoor-Grenner, Maria & Kirves, Laura (2010) Kiusaavatko pienetkin lapset? Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto. Tillgänglig: <http://www.slal.fi/doc/Kiusaavatko20pienetkin20lapset1.pdf>